

- ⁵⁴ Черчилль У. Вторая мировая война. – Кн.3. – С.225–226.
⁵⁵ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Москва, 1974. – Т.VIII. – С.57.
⁵⁶ Козловський І. Указ. праця. – С.105.
⁵⁷ Черчилль У. Вторая мировая война. – Кн.3. – С.226.
⁵⁸ Тегеранская конференция руководителей трёх союзных держав – СССР, США и Великобритании. – С.165.
⁵⁹ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Т.VIII. – С.112–114.
⁶⁰ Крымская конференция руководителей трёх союзных держав – СССР, США и Великобритании. 4–11 февраля 1945 г.: Сб. док. – Москва, 1979. – С.97–98.
⁶¹ Там же. – С.159–160.
⁶² Буцко О.В. Украина–Польша: Миграционные процессы 40-х годов. – К., 1997. – С.62, 69.

The author argued that the Molotov–Ribbentrop pact before joining Western Ukraine to the USSR, but not the direct cause of the reunification of ethnic lands Ukrainian people. In 1941 German-Soviet treaty on Poland were found to have lost power. The right of people in the reunification of their lands recognized leaders of the Allies of World War II, who spoke on behalf of the United Nations.

Р.Я.Генега*

СУСПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА ПРИКЛАДІ ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У СКЛАДІ Й СТАНОВИЩІ НАСЕЛЕННЯ ЛЬВОВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х рр.

У статті проаналізовано характер соціальних, економічних і культурних змін у Львові у 1944–1953 рр. Розкрито формування нових етнічних груп. Продемонстровано вплив змін на подальший розвиток міста.

Основні чинники, що вплинули на етнічну та соціально-економічну ситуацію у Львові, були викликані воєнним лихоліттям та політикою радянської влади, спрямованої проти окремих національних спільнот. Ці фактори призвели до майже повного зникнення єврейської громади і до значного зменшення частки поляків у місті. Реалізація домовленостей про трансфер населення між урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р. призвела до виселення зі Львова більше 80 тис. поляків. Після цього у місті почалося поступове зростання українського населення, яке в перше повоєнне десятиліття так і не досягло більшості.

Огляд наукової літератури з характеристиками етнічної та соціально-економічної ситуації у Львові дає підстави стверджувати про те, що різні аспекти міського життя в повоєнний період висвітлені неоднаково. Коли такі теми, як кількість жителів, історико-географічний аналіз формування етнічного складу населення Львова, його зайнятість, соціальне походження, більшою чи меншою мірою ставали предметом вивчення¹, то характер демографічних, соціальних, економічних, культурних змін у місті в перші повоєнні роки досі залишалися поза увагою істориків. Тому висвітлення цих процесів є актуальним дослідницьким

* Генега Роман Ярославович – канд. іст. наук, асистент кафедри історичного краєзнавства історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

E-mail: r_genega@yahoo.com

завданням, а його вирішення дасть змогу ґрунтовніше й науково достовірніше зрозуміти суспільно-політичну атмосферу повоєнного Львова.

Згідно з результатами перепису населення, проведеного 1942 р. німецькою окупаційною владою в дистрикті Галичина, у Львові проживало 319 606 осіб, серед них 83 570 українців, 172 735 поляків, 50 000 євреїв, 13 301 представник інших національностей². У період війни чисельність населення міста не була стабільною. Наприклад, у травні 1940 р. під впливом утікачів із Польщі кількість його мешканців сягнула 430 тис. Із просуванням фронту на схід відбувалося зменшення чисельності львів'ян, особливо під час німецької окупації у зв'язку з антиєврейською акцією³. На час повернення з 1944 р. до Львова радянської влади в місті залишилися фактично тільки дві національні групи – поляки та українці⁴. Згідно зі звітами комунальних служб, котрі надсилалися до обкому КП(б)У, на 1 жовтня 1944 р. із 154 тис. мешканців Львова 85 тис. були поляками⁵. Спираючись на досвід 1939 р., польське населення міста не мало ілюзій щодо радянської влади, убачаючи у ній силу, від якої можна було очікувати хіба що репресій⁶. Але його сподівання на еміграційний уряд не справдилися. Єдиною реальною силою, котра після відступу німців кілька днів намагалася контролювати ситуацію в місті, була підпільна Армія крайова (АК). У зв'язку із заборонаю інших політичних інституцій вона стала найвпливовішим чинником, навколо якого об'єднувалося польське населення Львова.

Із початком евакуації німців із міста польські загони самооборони розпочали сутички з регулярними частинами вермахту згідно з планом «Буря». Найбільші бої проходили 21–22 липня 1944 р. в районі головного вокзалу, площі Бема (нині Ярослава Мудрого), оперного театру, на вулицях Ясній (нині М.Конопницької) та Кароля Ліщинського (нині братів Міхновських)⁷. Фактично на момент вступу у Львів радянських військ місто було вільне від німців і значна його частина контролювалася поляками⁸. На ратуші майорів польський прапор. Діяли відповідні органи самоврядування – повітові представництва уряду, польська міліція, здійснювався підбір кадрів для адміністративних та господарських установ⁹.

Армія крайова керувалася директивами лондонського еміграційного уряду, з яким підтримувався радіозв'язок. Протягом 1944–1945 рр. органи НКДБ виявили у Львові 18 радіостанцій АК¹⁰. Це була розгалужена й структурована організація. Своїм впливом вона охоплювала всі верстви польського суспільства, маючи осередки в інститутах, школах, серед робітничої молоді. Львівський осередок Армії крайової підпорядковувався штабу Південно-східного округу на чолі з полковником (пізніше генералом) В.Філіпковським. Округ ділився у межах міста на 5 дільниць, а ті – на райони. Сам штаб складався з 9 відділів: організаційного, розвідки і контррозвідки, оперативного, пропаганди, зв'язку, інженерно-диверсійного, громадського, фінансового та господарського¹¹. Після приходу радянських військ керівництво АК зайняло вичікувальну позицію, утримуючи збройні підрозділи в підпіллі до з'ясування намірів нової влади. Із часом Армія крайова більш чітко окреслила свою позицію, розглядаючи більшовиків як воєнних союзників і політичних ворогів.

Радянська влада зробила спробу здійснити набір серед польського населення у добровольчу дивізію ім. Т.Костюшка під командуванням З.Берлінґа. Відсутність бажаних зумовила примусову мобілізацію. Але ці «добровольці», як вказував один із представників влади, не могли «зрозуміти усю глибину і значення братньої допомоги, яку надає Радянський Союз польському народові»¹². Переважна більшість польського населення Львова дотримувалася чіткої національної орієнтації. У місті відбувалися мітинги. У листівках пропагувалося гасло «Львів – польське місто». У день католицького свята Всіх Святих 1 листопада 1944 р. близько 4 тис. польських мешканців міста з національними прапорами й під гаслами «Згинеш трупом, впадеш за Львів, але він буде наш» зібралися біля меморіалу «Львівських орлят» на Личакові¹³. Мітинг тривав цілий день, його учасники співали свій гімн

та патріотичні пісні. 30 листопада 1944 р. на обласній нараді інтелігенції області професор медінституту З.Белінський єдиний звернувся до учасників зібрання польською мовою¹⁴. Влада намагалася подолати негативне ставлення до неї польського населення міста. З цією метою 6 грудня 1944 р. Львівський обласний комітет КП(б)У скликав збори інтелігенції. Поряд із демонстрацією уваги до проблем розвитку польської культури радянські представники на зборах засудили «нахабну вилазку польських націоналістів» на Личаківському цвинтарі. Підсумовуючи численні промови про дружбу і братерство, перший секретар Львівського обкому КП(б)У І.Грушецький наголосив, що Львів залишиться українським містом¹⁵.

До кінця 1945 р. докорінно змінити антирадянські настрої поляків не вдавалося. Вони відзначали національні свята, поширювали листівки¹⁶. В багатьох вищих навчальних закладах викладання проводилося трьома мовами – польською, українською та російською. Із 700 студентів політехнічного інституту 308 були поляками¹⁷. У тих навчальних закладах, де лекції читали російською чи українською мовами, відбувалися студентські заворушення з вимогою викладати польською¹⁸. Щоб уникнути подібних непорозумінь, директор медичного інституту Г.Скосягоренко вдався до безпрецедентного кроку. В доповідній записці він просив міську владу зважити на польську традицію і перенести святкування п'ятдесятиліття навчального закладу із червня на жовтень 1945 р.¹⁹

У Львові активно діяла польська партія націонал-демократів (ендеків), яка видавала тижневик «Słowo Polskie» (накладом 300 примірників). Редакція розташовувалася у приватному помешканні Я.Новаковського по вул. Копцовій, 5/4 (тепер вул. Княжа). До редакційної колегії входили 12 осіб. Усі вони разом із заступником головного редактора З.Флясинським наприкінці 1945 р. були заарештовані органами НКВС. До серпня того ж року у місті видавалася газета «Wytrwamy», а до лютого – офіційний друкований орган Армії крайової – «Przebojem»²⁰. Якщо врахувати, що до кінця 1944 р. радянські газети надходили у Львів тільки раз на місяць (і то нерегулярно)²¹, можна припустити, що підпільна українська та польська преса були чи не єдиним джерелом відомостей в охопленому інформаційним голодом місті. Спроби радянської влади впливати на польське населення міста через газету «Czerwony Standard», котра пропагувала гасло побудови соціалістичної Польщі й українсько-радянського Львова, успіху не мали²².

Доволі швидко радянська влада перестала загравати з поляками. Одним із перших заходів у цьому напрямі, розроблених першим секретарем Львівського обкому КП(б)У І.Грушецьким, було видання 3 серпня 1944 р. документа «Про заходи у галузі національної політики в місті Львові». Зміст його зводився до кількох основних завдань: провести «добровільний» переїзд українського населення з польської території у Львівську область; запропонувати «добровільне» переселення поляків з території УРСР на територію ПНР та найважливіше – провести масовий набір робітників й інтелігенції зі східних областей України для переїзду на постійне місце проживання в західні області, особливо у Львів²³. Усього з міста, згідно з планами радянського керівництва, мали виселити 24 180 польських родин, які налічували 85 тис. осіб, що становило приблизно 55% від загального числа мешканців Львова²⁴. В дані підрахунки не входили ті з них, які були лояльно налаштовані до радянської влади, особливо спеціалісти, задіяні у відновленні інфраструктури міста. Багато поляків, прагнучи уникнути виселення, видавали себе за українців. У цілому переселення проходило дуже мляво. Польське населення саботувало виїзд, маючи надію, що Львів усе ж таки відійде до ПНР. На 12 грудня 1944 р. було переселено тільки 862 сім'ї (1510 осіб)²⁵.

Складним після завершення війни виявилось становище єврейського населення Львова. Внаслідок антисемітських акцій із боку німецької влади влітку 1944 р. у місті залишилося, за твердженням Я.Хонігсмана, близько 800 місцевих євреїв²⁶. Майже таку саму кількість (1000 осіб) подають і тогочасні підпільні документи

ОУН²⁷. Українсько-єврейські відносини в перші повоєнні роки були досить напруженими. Українці вважали, що євреї стануть на бік нової влади на шкоду їх інтересам, як це було 1939 р. Однак радянська влада утримувала виразну дистанцію щодо вцілілої єврейської громади, будуючи відносини з нею залежно від політичної кон'юнктури. Хоча, справді, в індивідуальних висловлюваннях чиновників та військових час від часу проявлявся відвертий антисемітизм. На збори з нагоди звільнення Львова, що відбулися 30 липня 1944 р., були запрошені представники від українського, польського, російського, але не єврейського населення²⁸. Згодом кількість його у місті трохи зросла, передусім за рахунок приїжджих радянських чиновників. Щоправда, більшість із них воліла називатися росіянами.

Відносини між радянською владою й єврейською громадою Львова загострилися в 1940–1950-х рр. під час боротьби з «лікарями-отруйниками» і «безрідними космополітами». Тоді з Львівської колегії адвокатів було звільнено більшість євреїв²⁹. У вищих навчальних закладах міста пройшла кампанія боротьби з їх націоналізмом. З університету було виключено ряд євреїв за надуманими звинуваченнями, як, наприклад, студента 3-го курсу юридичного факультету Е.Бермана за «неповагу до російської мови і відмову від російської писемності»³⁰. Конфлікт набув такого розголосу, що проблемі єврейського націоналізму було присвячено наказ міністра вищої освіти СРСР С.Кафтанова. Перераховуючи недоліки в роботі Львівського університету, він наголосив на діяльності «буржуазно-єврейського націоналіста» О.Зусмановича. Той, мовляв, на лекціях із міжнародного права пропагував антипартійні погляди й хибно висвітлював національно-визвольну боротьбу народів Сходу. А викладачі юридичного факультету П.Домбровський, Ю.Макарович, Д.Шахов пропагували на лекціях «буржуазно-космополітичні» та «об'єктивістські» ідеї³¹. Разом із викладачами з університету були відрховані й деякі студенти, котрі з ними контактували. Студента юридичного факультету В.Кутика за зв'язок з О.Зусмановичем у 1949 р. було виключено і тільки завдяки заступництву письменника І.Еренбурга поновлено в університеті. Однак 1953 р. черговий раз виключений у зв'язку зі «справою лікарів» він отримав змогу відновити навчання тільки після смерті Й.Сталіна³².

В період німецької окупації представники українського етносу домінували у робітничому середовищі Львова. Із 31 тис. працюючих у місті українців найбільшу частку становила домашня прислуга (9700), далі йшли промислові робітники (8600), сторожі (2000), некваліфіковані робітники (1400). Незначна частина була зайнята в кооперативній торгівлі. Дуже малу частку у структурі зайнятості становила інтелігенція. Серед українців відсоток безробітних був значно більший, ніж серед поляків і євреїв³³.

Повернення радянської влади у липні 1944 р. українське населення Львова сприйняло з недовірою. Досить свіжими були спогади про 1939 р.³⁴. Частина інтелігенції, передусім та, що співпрацювала з Українським центральним комітетом (УЦК), покинула Львів разом із німецькими військами. Місто знову поринуло у хаос, черги та репресії. Соціальні переваги нового ладу відчували тільки нові привілейовані верстви міського населення³⁵. Дисонанс посилювало те, що корінні львів'яни за короткий відрізок часу мали змогу порівняти декілька державних систем. І це порівняння було не на користь радянської влади, «обличчям» якої в очах львів'ян була Червона армія. І хоча окремі радянські підрозділи справляли загалом позитивне враження – добре обмундировані та озброєні вони прихильно (інколи байдуже) ставилися до місцевого населення, уже наступні частини, які прибували до міста, це враження наблизили до реальності. Упадав у вічі брак достатньої кількості зброї й техніки, що компенсувалося людськими ресурсами. Частина бійців їхала на коровах, що справляло гнітюче враження на галичан³⁶. На офіційному ж рівні панували інші настрої. У листі до Й.Сталіна М.Хрущов відзначав позитивні зміни в настроениях міського населення щодо радянської влади порівняно з 1939 р.³⁷

Разом із військами до Львова прибула радянська адміністрація та численні відділи НКВС. Першими заходами її були: введення комендантської години, вимога до населення здати вогнепальну зброю, заборона самовільно займати помешкання. Згодом з'явилося звернення до бійців УПА з вимогою здатися. Підрозділи НКВС початково спрямували зусилля проти поляків, провівши кілька акцій проти українського підпілля на підставі польських доносів (для їх заохочення при відповідних комісаріатах було встановлено спеціальні поштові скриньки)³⁸. Усе це вказувало на те, що друге повернення радянської влади не буде тимчасовим.

У перші повоєнні роки львів'яни жили в очікуванні нової війни. Такі настрої переважали тоді не тільки серед українців, а й приїжджих російськомовних мешканців, навіть військових. На зміну цьому очікуванню, котре виснажувало психологічно, прийшла байдужість, згодом – переконання у недоцільності подальшої конфронтації з радянською владою. В цьому складному виборі одні відмовлялися від переконань, ідучи на відверту співпрацю з нею, інші стали частиною системи для збереження себе та своїх близьких. Однак прищепити симпатію до нової влади й радянських звичаїв цим людям так і не вдалося. Вони замикалися в домашньому оточенні, культивуючи там мову й традиції краю, тим самим відкидаючи неодноразові спроби перетворити зростаючу кількість україномовних львів'ян у зрусифікований радянський народ³⁹.

Головним фактором визначення нового соціального обличчя Львова була зміна структури міської виробничої сфери. До приходу радянської влади соціальний характер міста визначали адміністративні функції. Намагаючись змінити характер його з міста чиновників на місто робітників, нова влада розпочала широкомасштабну індустріалізацію. П'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946–1950 рр. передбачав «перетворити м. Львів у великий індустріальний центр України»⁴⁰. Однак втілення цього плану розпочалося на кілька років раніше. Ще в 1944 та 1945 рр. у місті відбулося укрупнення підприємств і збільшення кількості працюючих. Якщо на середину 1944 р. у Львові нараховувалося 180 промислових підприємств, на котрих працювали 7738 робітників⁴¹, то станом на 20 червня 1945 р. в місті діяло тільки 130 підприємств, на яких працювало 12 372 робітники й 3974 службовці. Крім того, у місті працювало 91 промислово-кооперативне підприємство, де були задіяні 3304 робітники та 748 службовців.

Уже невдовзі, згідно зі звітом секретаря обкому КП(б)У Ф.Горбаня «Про перетворення Львова у крупний індустріальний центр радянської України», у квітні 1947 р. в місті нараховувалося 40 150 робітників. У 1949 р. відповідне населення міста досягло 46 500 осіб⁴².

Однак точні масштаби зростання чисельності робітників у Львові встановити важко, оскільки для радянського діловодства і статистики були характерні значні приписки. Приклад їх чітко простежується за поданою нижче таблицею (укладена за збірником «Радянський Львів...». – С.341). Динаміка зростання робітничого населення міста, згідно з даними Центрального статистичного управління СРСР (див. табл.), удвічі менша, ніж у згаданому звіті Ф.Горбаня.

Рік	Усього робітників і службовців	У т.ч. робітників
1945	15 517	11 014
1946	17 389	13 077
1947	23 487	18 084
1948	27 542	22 225
1949	40 676	28 053
1950	44 922	32 087

Індустріалізація не тільки змінювала етнічний склад населення Львова, а й стала вагомим чинником його русифікації. На роботу до міста масово направлялися російські чи російськомовні спеціалісти, котрі поступово змінювали обличчя Львова. У 1944–1945 рр. щомісяця населення міста зростало за рахунок приїжджих із сходу у середньому на 7374 осіб⁴³. 13 квітня 1945 р. РНК СРСР видала постанову «Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства міста Львова». Вона зобов'язувала зокрема мобілізувати тільки в першому півріччі 1945 р. 16 тис. осіб із числа непрацюючого населення України для роботи в промисловості міста. Відповідальними за виконання постанови було призначено М.Шверника (Комітет з обліку й розподілу робочої сили при РНК СРСР) і М.Хрущова (РНК УРСР)⁴⁴.

У 1946 р. тільки з території РРФСР на Львівщину прибули 38 780 осіб, 1947 р. – 22 470 осіб, у 1948 р. – 12 595 осіб. Найбільше росіян прибуло з Москви, Ленінграда, Курської та Воронезької областей. Окрім цього, до Львова направлялися переселенці з Білорусії, Казахстану, Узбекистану, Грузії, Молдови. Окрему групу мігрантів становили вихідці із сходу України та українці-переселенці з Польщі⁴⁵.

Про концентрацію росіян у Львові свідчать заяви робітників заводу №647 телефонно-телеграфної апаратури з вимогою не надсилати їм україномовних газет у зв'язку з незнанням української мови. Такі самі заяви надійшли із заводів паровозоремонтного та №87⁴⁶. У січні 1951 р. частка росіян у місті становила 30,8% порівняно з 5,5% у 1944 р. Як привілейована верства суспільства вони працювали у сфері судочинства, торгівлі, культури, транспорту, почасти промисловості. Але особливо великим було їх зосередження в галузі управління. Вони мали вирішальний вплив на формування кадрової політики⁴⁷.

У 1946 р. росіяни й євреї становили понад 37% керівників підприємств та установ міста, а в 1949 р. цей показник перевищив 60%⁴⁸. У 1948 р. львівська обласна партійна організація на 49,1% складалася з росіян. Українці становили в ній 37,5%, представники інших національностей – 13,4%. Тільки наприкінці 1953 р. частки українців і росіян зрівнялися: перші – 43,4%, другі – 42%, інші – 14,6%⁴⁹. Кваліфіковані місцеві кадри залишалися незадіяними у галузі освіти. Сумарна кількість викладачів вищих навчальних закладів Львова на 25 грудня 1944 р. становила 635 осіб, із них – тільки 122 місцеві; учителів – 894, з них 252 українці (125 галичан). З усіх викладачів тільки 460 мали вищу освіту⁵⁰. Представників місцевого населення вкрай неохоче залучали до роботи на керівних посадах.

На підприємствах та у промислово-кооперативних артілях Львова працювали 189 осіб із місцевого населення, з них – тільки 57 українців: 24 директори підприємств, 8 головних інженерів, 5 начальників відділу кадрів, 14 голів артілей, 6 завідуючих виробництвом⁵¹. Українці-галичани фактично не займали керівних посад, про що зазначалося навіть у зведеннях ЦК КП(б)У⁵². У 1945 р. в Львівську міську раду, Сталінську, Залізничну, Шевченківську і Червоноармійську районні ради було прийнято на роботу 96 осіб із місцевого населення, з яких тільки 41 українець. Усі вони обіймали другорядні посади інструкторів та інспекторів (87 осіб), щонайбільше – завідувачів відділами секторів⁵³. Як згадував В.Заведнюк, у всіх установах, куди він звертався в пошуках праці, йому відмовляли як представнику місцевого населення. Відділами кадрів у них керували росіяни⁵⁴. Уже на початку 1950-х рр. перевага російської мови в офіційному житті міста стала такою значною, що інколи навіть розмова українською у транспорті розцінювалась як провокація⁵⁵.

Більшість прибулих до Львова характеризував низький рівень освіти. Із 31 секретаря райкому КП(б)У (без міських) тільки 7 мали вищу освіту⁵⁶. Зі сходу до Львова переселялися переважно незаможні особи, які завдяки переїзду і політичній кон'юктурі прагнули покращити власний матеріальний стан. Образ

прибулих відбивав лист ректора Львівського університету І.Білякевича до голови Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР С.Кафтанова з проханням надати матеріальну допомогу викладачам та студентам. Більшість їх (520 осіб) були вихідцями зі східних областей України (місцевих – тільки 260). Ректор наголошував, що приїжджі студенти й викладачі вирізняються серед місцевих непривабливим зовнішнім виглядом і тому потребують негайної допомоги. До листа додавався список із 27 найбільш нужденних викладачів. До списку був включений сам ректор, проректори та завідувачі кафедр. Подібний лист І.Білякевич надіслав і заступникові голови РНК УРСР Л.Корнійцю 10 лютого 1945 р., де вже прямо вимагав 1000 комплектів одягу і взуття⁵⁷. О.Нестайко, тоді студент сільськогосподарського інституту, згадував, що «...східняки мали у вбранні елементи військового одягу, жінки ж одягалися без смаку, використовували надміру косметики...»⁵⁸.

Як свідчать матеріали підпілля ОУН, більшість приїжджих декларували себе українцями, але користувалися, особливо у службових справах, тільки російською мовою. Вони й обійняли керівництво підприємствами. Галичан тут називали «бандитами» і при першій нагоді звільняли⁵⁹. Приїжджі зосереджувалися у містах та містечках, що ставало вагомим фактором впливу на психологічну й політичну ситуацію у регіоні. Демобілізовані червоноармійці зокрема відразу отримували квартири, які були відібрані в місцевого населення⁶⁰. Інтернаціональний, російськомовний елемент, відіграючи значну роль у громадсько-політичному житті Львова, тим самим сприяв поглибленню радянзації міста⁶¹. Намагаючись використати в своїх інтересах спеціалістів старої школи, радянська влада розробила систему заходів марксистсько-ленінського «перевиховання», котра на практиці вилилася у переслідування української інтелігенції. За таких умов відбувалося поступове формування нової інтелігенції, але вже з іншим духовним рівнем. Багато її представників, хоча й усвідомлювали антигуманний характер радянської системи, продовжували всупереч власним переконанням втілювати в життя її ідеї⁶².

Ситуацію у Львові й регіоні яскраво характеризують свідчення українського підпільника Мостикаша (ім'я невідоме), котрий прийшов із повинною 23 травня 1945 р. На основі власних спостережень він зробив розгорнутий аналіз ситуації в місті, який віддзеркалює обстановку у Львові з погляду пересічної людини. За його свідченнями, найбільше дестабілізували ситуацію в місті частини Червоної армії. Військові грабували місцеве населення, торгували трофейним майном, влаштовували п'яні бешкети, безпричинно застосовували зброю. Незадоволення львів'ян посилювало втручання влади у церковні справи, насильницьке навернення їх на православ'я і, найбільше, читання проповідей російською мовою. Згадувалося також про призначення керівників підприємств не за фаховими якостями, а за ідеологічно-партійним принципом. Переслідувань із боку влади зазнавали ті особи, які свого часу добровільно не пішли до Червоної армії або були вивезені на примусові роботи до Німеччини. Селянство було деморалізоване колгоспною системою⁶³.

Ще одним видом примусової еміграції місцевого населення став набір у школи фабрично-заводського навчання (ФЗН). Молодих людей везли на схід України, де вони відбудовували вугільні й залізорудні копальні. Повернутися можна було тільки після відпрацювання певного терміну. Про умови праці та побут у школах ФЗН свідчить таке: більшість «учнів», котрі втекли з Донбасу, воліли здатися з повинною як учасники підпілля, ніж повертатися туди на роботу⁶⁴. Збільшило частку українського населення в Львові й включення до його складу кількох приміських сіл – Скнилова, Старих Стоїнців, Кривчиць⁶⁵.

Таким чином, згідно з офіційною статистикою, станом на 16 квітня 1950 р. чисельність жителів міста збільшилась і становила 378 552 особи, з них тільки

80 179 осіб належали до місцевого населення, 144 583 – східні українці, 93 379 – росіяни, 29 893 – поляки, 18 614 – євреї, 4894 – представники інших національностей. Номінувалося також близько 12 тис. репатріантів, реемігрантів і переселенців із Польщі⁶⁶.

Різкі зміни етнічної й соціальної структури населення Львова сталися на тлі складної економічної ситуації. У перші тижні після відновлення радянської влади відбувалися масові пограбування військовими магазинів, складів, баз, ресторанів, їдалень, готелів та приватних помешкань. Працівники НКВС, НКДБ, Львівського обкому КП(б)У самовільно захоплювали помешкання в місті. Траплялися випадки, коли мешканців вивозили на заслання чи навіть убивали⁶⁷. З обігу були вилучені польські злоті, але заробітна плата рублями ще довго не виплачувалася (у Львові жартували, що це «плата за визволення»). Ситуацію у місті ускладнювало те, що запаси продовольства, розграбовані Червоною армією, не поповнювалися. Над Львовом нависла загроза голоду. В цих умовах у місті почалася реалізація третьої державної воєнної позики. Сума її становила 25 млрд руб., термін погашення – 20 років. Внесок кожного мешканця неофіційно мав становити 60 % від уявної місячної зарплати⁶⁸. З цією метою в установах міста скликалися мітинги трудових колективів, на котрих проводився збір коштів. У Львівському університеті протягом першої години з часу оголошення позики було зібрано 710 635 руб. із 3-тисячного колективу. У приклад ставили професора М.Возняка, який передплатив позики на 6000 руб. (усю суму вніс готівкою)⁶⁹. Четверта воєнна позика була випущена в 1945 р. Слідом за нею розпочалася передплата на першу повоєнну позику 4 травня 1946 р. для відбудови і розвитку народного господарства – 20 млрд руб. терміном на 20 років. У наступні роки позики стануть важким матеріальним тягарем для населення. Аби зменшити його невдоволення, влада з 1948 р. вдавалася до щорічного зниження роздрібних цін на деякі товари. Відповідні постанови про зниження цін завжди з'являлися на місяць раніше від чергової державної позики. Усі вони 1945–1953 рр. мали однаковий термін погашення – 20 років. Сума кожної з них становила 20 млрд руб. (у 1951–1952 рр. – 30 млрд руб.)⁷⁰.

Забезпечення Львова товарами першої необхідності відбувалося вкрай незадовільно. Хліб у місті видавали за списками організацій. Багато людей, залишаючись поза ними, перебували на межі голоду. Особливо це стосувалося тих львів'ян, котрі не мали зв'язку із селом. Аби виправити становище, з 1 вересня 1944 р. в місті були запроваджені продуктові картки для чотирьох категорій населення: службовців, робітників, утриманців та дітей. Але відсутність централізованого забезпечення ними і труднощі з їх отоварюванням призводили до значних зловживань⁷¹. Щомісяця робітник міг отримувати за карткою: м'яса, риби – 1800 г, жирів – 400 г, круп, макаронів – 1200 г, цукру – 400 г, хліба (добова норма) – 500 г⁷². Таке постачання не забезпечувало харчових потреб людини. Постанова уряду про відкладення скасування карткової системи до 1947 р. й жорсткішу економію хліба при пайковому постачанні викликала серед львів'ян обурення. Навіть за зниженими нормами продуктових карток не вистачало. Особливо від цього потерпали діти. При потребі 66 126 дитячих карток вони отримали тільки 63 900⁷³. Але картки не завжди можна було отоварити. Директор Львівського державного музею українського мистецтва І.Свенціцький 15 жовтня 1945 р. на нараді художників Львова заявляв, що лімітні картки повністю не отоварюються, а за хлібом – цілодобові черги⁷⁴. Дефіцит продуктів зумовлював зростання цін на ринках. Це зокрема викликало масові протести студентів Львівського університету та ветеринарного інституту⁷⁵.

Голод 1946–1947 рр. у південних і східних районах України позначився й на становищі Західної України. У Львів масово прибували виснажені голодом, часто хворі на тиф люди. Стиль поведінки та мова вирізняли їх серед місцевого

населення, нерідко наражаючи на небезпеку з боку антирадянських формувань. Переселенці, аби зменшити загрозу своєму життю, інколи видавали себе за парашутистів чи навіть американців, направлених на терени Західної України для підпільної боротьби⁷⁶. Швидко концентрація прибулих сягнула критичної межі. Це змусило завідуючого обласним здоров'ям Ганулу звернутися до секретаря Львівського обкому КП(б)У з проханням вжити заходів для боротьби з дистрофією. Аналогічний лист до обласного комітету партії надійшов від заступника лікарсько-санітарної служби Львівської залізниці Разумєєва. Напруженість досягла апогею взимку 1946–1947 рр. Якщо в лютому 1947 р. у Львівській області було зареєстровано 101 хворого на висипний тиф, то вже в березні тільки у Львові хворіли: висипним тифом – 59 осіб, поворотним – 373, паратифом – 13, черевним – 27. До цього потрібно додати ще 4829 хворих на грип. Смертність тільки від цих недуг становила 17%⁷⁷.

Найуразливішими в епідеміологічному відношенні були студенти, які проживали в гуртожитках. Військова цензура УНКДБ вилучала їх листи, де йшлося про захворювання тифом і дизентерією⁷⁸. Для боротьби з епідемією у Львові було створено 10 спеціальних загонів, котрі виявляли хворих. На залізничних станціях Красне й Підзамче, що на під'їздах до міста, діяли санітарно-контрольні пункти, які перевіряли поїзди зі сходу. Незважаючи на запобіжні заходи, епідемія відступала повільно. Поширенню її сприяла незадовільна робота міського моргу та похоронного бюро. Тільки в морзі судмедекспертизи Львівського медичного інституту у лютому 1947 р. зафіксовано більше трьохсот трупів осіб, котрі померли від тифу. Усі померлі були заражені педикульозом і до невпізнанності погризені пацюками, які розносили інфекцію містом. Нехтуючи християнською етикою, адміністрація моргу кидала в підвал трупи, аби відволікти щурів від решти тіл померлих. Поховання здійснювалися вкрай недбало. Підводу завантажували людськими останками, нічим не прикритими, зваленими на купу, і везли через ціле місто. Усе це відбувалося на очах перехожих та загострювало атмосферу⁷⁹. Подолати епідемію вдалося тільки на початку 1950-х рр. Цьому сприяло поступове покращення життєвого рівня населення, скасування карткової системи, хоча й тоді ще траплялися випадки захворювання на тиф (протягом одинадцяти місяців 1950 р. зафіксовано 39 хворих)⁸⁰.

Незважаючи на значне зростання виробничого потенціалу Львова, обсяги виготовленої продукції зростали повільно. Навіть за даними радянської статистики з її тенденцією до перебільшення показники були низькими. Наприклад, протягом 1945–1951 рр. виробництво емальованого посуду в місті зросло в 5,2 раза, борошна – в 2,1, шкіри – в 2,2, тоді як виробництво горілки – у 81,2 раза. На західноукраїнських землях утверджувалася радянська «культура споживання» оковитої. Значною мірою це було пов'язане з докорінними змінами у соціальному складі населення Львова, п'ята частина котрого була зайнята в промисловості⁸¹. Місто відчувало гострий дефіцит готівки. Тільки за дві декади липня 1947 р. було недоотримано касової виручки на 21 млн руб., що зумовило затримку зарплат, стипендій і розрахунків за сільськогосподарську продукцію. Основна причина готівкової кризи – відсутність у магазинах товарів першої необхідності. Вони були переповнені низькоякісною, але дорогою солоною тюлькою. Організації «Продторгу» намагались отоварювати нею всі можливі види продуктових карток. Тим часом кількість випадків отруєння неякісною рибою зростала, з'явилася загроза епідемії дизентерії⁸².

Утримати економічну ситуацію у Львові під контролем вдавалося завдяки дрібним приватним закладам. Уже у вересні 1944 р. в газетах міста з'явилися оголошення про реєстрацію кустарних і ремісничих промислів та приватних торговельних і промислових підприємств. Під час видачі реєстраційного посвідчення сплачувалося державне мито у розмірі 50 руб., а також аванс, який становив 15%

від передбачуваних доходів за період від відкриття підприємства після німецької окупації й до кінця 1944 р.⁸³ До 1948 р. багато торговельних закладів, їдалень, чайних, райпромкомбінатів, майстерень, ОРСів (мережа робітничого постачання) належали на правах оренди приватним особам. Найбільшого поширення набули кравецькі та шевські артілі, котрі розташовувалися у приватних помешканнях. Траплялися випадки, коли протягом одного дня вони виконували державну норму, а решту днів місяця працювали як повністю приватне підприємство. Навіть за таких обставин вони давали левову частку готівки. Крім приватних підприємств, на ринкових засадах деякий час працювали державні заклади. Магазин №1 Головособторгу по вул. 1-го Травня, 12 (просп. Свободи, Городоцька, Загірна) і його філіал по вул. Академічній, 10 (просп. Т.Шевченка) широко використовували рекламу у газетах, практикували попередні замовлення по телефону, пропонували готові пакети з набором продуктів, заохочували покупців різноманітними акціями⁸⁴. 14 квітня 1948 р. було опубліковано постанову Ради Міністрів СРСР «Про засміченість фінансових та господарських органів приватними підприємствами». Відразу ж після цього відбулося засідання Львівського обкому КП(б)У, на котрому було прийнято рішення припинити всі прояви приватної ініціативи⁸⁵. Але питання про «остаточне і повне викорінення цих настроїв» із системи промкооперації Львова неодноразово порушувалося в пресі й на партійних зборах аж до початку 1950-х рр. Деякі керівники сфери торгівлі втратили навіть посади через протидію ліквідації приватних артілей⁸⁶.

Подоланню економічної кризи мала сприяти постанова Ради Міністрів СРСР «Про проведення грошової реформи і відміни карток на продовольчі та промислові товари»⁸⁷. Цей захід мав тимчасовий ефект. Найгостріше відчувалася нестача хліба. Брак продуктів у Львові спостерігався ще в 1952 р. Влада пояснювала це низькими темпами колективізації й незадовільною роботою колгоспів⁸⁸. Нерівноцінний обмін грошей посилив чутки про наближення нової війни (на цей раз із США). На чорному ринку розпочався стихійний обмін рублів на американські долари. Факт масового поширення чуток про можливу війну підтвердив на одній із нарад представників львівської інтелігенції Д.Мануїльський⁸⁹. Аби встановити контроль над жителями міста, Львівський обком КП(б)У організував проведення на підприємствах 350 доповідей «про поточну ситуацію у світі».

Комунальне господарство Львова також перебувало в глибокому занепаді. Пошкоджений водопровід давав 8 тис. куб. метрів води на добу при потребі 44 тис. Через брак її у місті з'явилися ознаки епідемії тифу і дизентерії, про що свідчать звіти завідуючого обласним відділом охорони здоров'я й листи громадян, перехоплені обласним УНКДБ⁹⁰.

Трамвайний рух у Львові був відновлений 1 березня 1945 р. Трамваї були основним видом міського транспорту, курсували за маршрутами №1, 6, 10, що зв'язували околиці міста з центром⁹¹. У Львові на маршрутах працювало тільки 32 трамваї, які були перевантажені втричі⁹². Пасажири їхали також на підніжках та зчепленнях. Більшість їх за проїзд не платили. За це був затриманий навіть завідувач однієї з кафедр сільськогосподарського інституту А.Ангаров⁹³. Ціна трамвайного квитка становила 20 коп., але часто кондуктори не давали здачі з рубля через брак монет. Про це свідчили численні скарги у редакцію газети «Вільна Україна». У результаті було вирішено видавати здачу проїзними квитками⁹⁴. Відомий прозаїк Р.Іваничук згадував, що одна з перших його поїздки у львівському трамваї ледь не закінчилася трагічно. У надзвичайній тісноті орудували злодії. Російськомовні бандити, погрожуючи свідкам, розрізали бритвою піджак Р.Іваничука, а коли там не знайшли грошей, то спробували вирвати з рук валізу. Тільки щасливий випадок врятував майбутнього письменника від пограбування⁹⁵.

Типовими для повоєнного Львова були численні сміттєзвалища на площах, ринках, у дворах. П'яні військовослужбовці грабували людей або просто чіпляли-

ся до перехожих, без потреби застосовували зброю, не дотримувалися правил дорожнього руху⁹⁶.

Величезні матеріально-побутові незручності поєднувалися в повоєнному Львові із сильним ідеологічним тиском. Анонімний автор – представник оунівського середовища – напередодні виборів 1947 р. обурювався їх безальтернативністю, вказував на постійний ідеологічний прес і, як наслідок, страх, у котрому жили львів'яни⁹⁷. Засобом поширення комуністичної ідеології в місті, крім періодичних видань, було радіо. На кінець липня 1944 р. у Львові діяли тільки два пересувні малопотужні радіовузли, що не забезпечувало потреб радянської пропаганди. Згодом було відновлено роботу радіовузла потужністю 1000 Вт і розпочато радіомовлення по місту. На травень 1945 р. у Львові діяло 2500 радіоточок і 40 вуличних динаміків⁹⁸.

Отже, перші повоєнні роки у місті характеризувалися нестабільною економічною і політичною ситуацією, а також глибокими змінами національної та соціальної структури населення – майже повним винищенням єврейської громади Львова під час Другої світової війни, а також прибуттям до міста в 1944–1953 рр. великої кількості російськомовного населення. Усі владні органи, що діяли у Львові в той час (прокуратура, суди, органи правопорядку і безпеки тощо), а також переважаюча частина закладів торгівлі, культури, транспорт, частково промисловість опинилася в руках росіян. Водночас радянська влада всіляко заохочувала виїзд поляків до ПНР, причому до них навіть застосовувався примус. Та частина польської громади міста, котра не бажала виїжджати, змушена була покинути Львів під загрозою репресій.

Окрім цього, чисельність жителів міста швидко зростала за рахунок українського населення, яке переселялося до Львова із сільської місцевості. Виїзд із міста польських фахівців, а також поява нових промислових підприємств викликали потребу в кваліфікованих кадрах. Наслідком цього стало збільшення частки українців серед жителів Львова. У перші повоєнні роки лейтмотивом такої міграції було значне погіршення умов проживання на селі (колективізація, примусове виселення за співпрацю з підпіллям тощо). Пізніше зростанню чисельності українського населення Львова сприяла промислова розбудова міста. Водночас докорінно змінювалася структура зайнятості українців. Будівництво нових заводів у Львові зумовило зростання кількості серед українського населення робітників та інженерів. Вищі навчальні заклади міста активно долучилися до індустріальних процесів, збільшуючи набір на технічні спеціальності. В загальній структурі міського населення швидко зростала кількість громадсько активної студентської молоді.

Зосередивши головну увагу на ідеології, влада нехтувала облаштування жителів Львова належними умовами для проживання. Серед львів'ян у перші повоєнні роки переважали настрої незадоволення новою владою, викликані насамперед різким погіршенням рівня життя, труднощами із забезпеченням товарами першої необхідності та продуктами харчування. Показником масштабу цих настроїв були чутки про невідворотність нової війни СРСР із західними державами. Вони поширювались як серед місцевого українського, так і приїжджого російськомовного населення Львова.

¹ Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР. – К., 1965; Степанів О. Сучасний Львів. – Л., 1992; Хонигсман Я. Катастрофа львовського єврейства. – Л., 1993; Терлюк І. Місто Львів: етносоціальний склад населення у перші післявоєнні роки // Львів. Історія – населення – культура. Українсько-польська наукова конференція. Тези доповідей та повідомлень. – Л., 1994; Лозинський Р. М. Етнічний склад населення Львова. (У контексті суспільного розвитку Галичини). – Л., 2005; Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ століття // Львів: місто – суспільство – культура: Зб. наук. праць. – Л., 2007. – Т. 6. – С. 445–455.

² Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. Р. 35. – Оп. 9. – Спр. 49. – Арк. 1.

- ³ Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1962. – Т.4. – С.1411–1412.
- ⁴ Терлюк І. Указ. праця. – С.53.
- ⁵ ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.1. – Спр.527. – Арк.106; Спр.68. – Арк.210.
- ⁶ *Hryciuk G.* Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne. – Warszawa, 2000. – S.35–37; *Tomaszewski T.* Lwów 1940–1944. Pejzaż psychologiczny. – Warszawa, 1996. – S.203.
- ⁷ ДАЛО. – Ф.П-3. – Оп.1. – Спр.68. – Арк.84–86; *Mękarska-Kozłowska B.* Burza nad Lwowem. Reportaż z lat wojennych 1939–1945 we Lwowie. Kartki z pamiętnika. Wyd. 2. – Londyn, 1996. – S. 146.
- ⁸ *Jaworski E.* Lwów. Losy mieszkańców i żołnierzy Armii Krajowej w latach 1939–1956. – Pruszków, 1999. – S.140.
- ⁹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 6, 20.
- ¹⁰ Там само. – Спр. 67. – Арк. 48.
- ¹¹ Там само. – Спр. 63. – Арк. 35.
- ¹² Там само. – Арк. 10.
- ¹³ Прикметно, що в доповідній записці першому секретарю Львівського обкому КП(б)У І.Грушецькому («Інформація про антирадянський виступ поляків 1 листопада 1944 р.») меморіал названо цвинтарем Визволителів Львова.
- ¹⁴ Обласна нарада інтелігенції Львівської області 30 листопада 1944 р. – Л., 1945. – С. 75.
- ¹⁵ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 64.
- ¹⁶ Там само. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 174.
- ¹⁷ Там само. – Спр.26. – Арк. 3, 38.
- ¹⁸ Там само. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 70.
- ¹⁹ Там само. – Спр. 242. – Арк. 56.
- ²⁰ Там само. – Спр. 63. – Арк. 38; *Cieślakowa A.* Prasa okupowanego Lwowa. – Warszawa, 1997. – S. 132–133.
- ²¹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 64. – Арк. 10.
- ²² *Czerwony Standart* (Lwów). – 1946. – Nr. 761. – 14 kwietnia.
- ²³ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 14; *Грушецький І.* Соціалістичні перетворення на Львівщині. – Л., 1950. – С. 8–15.
- ²⁴ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 21.
- ²⁵ Там само. – Арк. 27.
- ²⁶ *Хонигсман Я.* Вказ. праця. – С. 55.
- ²⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 118–122.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 409. – Арк. 95.
- ³⁰ Там само. – Оп. 4. – Спр. 172. – Арк. 38.
- ³¹ Наказ міністра вищої освіти СРСР №810 про роботу Львівського університету та наказ ректора ЛДУ №230 про виконання наказу міністра. – Л., 1949. – С. 2.
- ³² *Мирський Р., Рабінович П.* Віталій Кутик – талановитий історіограф-енциклопедист // Галицька брама. Євреї Львова. – Жовтень–листопад 1997 р. – №10–11 (34–35) (Львів). – С. 21.
- ³³ *Степанів О.* Вказ. праця. – С. 81, 82.
- ³⁴ Інтерв'ю з Юрієм Божейком, Львів, 27 квітня 2002 р.
- ³⁵ Інтерв'ю з Омеляном Нестайком, Львів, 27 квітня 2002 р.
- ³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 20–37.
- ³⁷ *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. – К., 1998. – С. 91–94.
- ³⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 119–121.
- ³⁹ Інтерв'ю з Романом Іваничуком, Львів, 6 лютого 2002 р.
- ⁴⁰ Вільна Україна (Львів). – 1946. – № 81. – 20 квітня.
- ⁴¹ Радянський Львів 1939–1955. Документи й матеріали. – Л., 1956. – С. 248.
- ⁴² Там само. – С. 273, 292, 322.
- ⁴³ ДАЛО. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 121.
- ⁴⁴ Радянський Львів 1939–1955. – С. 270.
- ⁴⁵ *Лозинський Р. М.* Вказ. праця. – С. 195–196.
- ⁴⁶ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 3. – Спр. 174. – Арк. 90.
- ⁴⁷ *Терлюк І.* Вказ. праця. – С. 52–54.

- ⁴⁸ Кондратюк К. Зміни етносоціального складу населення Львова (1944–2000) // Львів: місто–суспільство–культура: Збірник наукових праць. – С. 610.
- ⁴⁹ Львівська обласна партійна організація. Короткий нарис. – Л., 1961. – С. 192.
- ⁵⁰ ДАЛО. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 1, 7 (підрахунки автора статті).
- ⁵¹ Там само. – Арк. 6–7.
- ⁵² Там само. – Ф. П-3. – Оп. 3. – Спр. 434. – Арк. 23.
- ⁵³ Там само. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 6.
- ⁵⁴ Заведнюк В. На Півночі, на Волині створилась армія УПА. Спогади. – Тернопіль, 1996. – С. 171.
- ⁵⁵ Інтерв'ю з Омеляном Нестайком, 27 квітня 2002 р.
- ⁵⁶ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 79.
- ⁵⁷ Там само. – Ф. Р-119. – Оп. 6. – Спр. 8. – Арк. 10, 38.
- ⁵⁸ Інтерв'ю з Омеляном Нестайком, 27 квітня 2002 р.
- ⁵⁹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 127. – Арк. 47, 48, 50.
- ⁶⁰ Львовская правда (Львов). – 1948. – № 125. – 28 мая.
- ⁶¹ Гаврилюк О. Політика радянзації в західному регіоні України наприкінці другої світової війни // Українська історична наука на порозі XXI століття. Міжнародний Науковий Конгрес. – Т. 2. – Чернівці, 2001. – С. 110–121.
- ⁶² Сливка Ю., Луцький О. Національна еліта західного регіону України в період становлення тоталітарного режиму (40-ї – поч. 50-х років) // Міжнародна наукова конференція: «Національна еліта та інтелектуальний потенціал України» 18–20 квітня 1996 р. Тези доповідей. – Л., 1996. – С. 41.
- ⁶³ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 193. – Арк. 41–42, 66.
- ⁶⁴ Там само. – Оп. 3. – Спр. 460. – Арк. 43.
- ⁶⁵ Наулко В. І. Вказ. праця. – С. 90.
- ⁶⁶ ДАЛО. – Ф. П-4. – Оп. 3. – Спр. 460. – Арк. 44–45.
- ⁶⁷ Там само. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1, 9, 16.
- ⁶⁸ Там само. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 100. – Арк. 71, 74, 84.
- ⁶⁹ Вільна Україна (Львів). – 1948. – № 88. – 4 травня.
- ⁷⁰ Верстюк В.Ф., Дзюба Е.Н., Репринцев В.Ф. История Украинской ССР. Хронологический справочник. – К., 1990 – С. 379–409.
- ⁷¹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 231. – Арк. 149; Спр. 420. – Арк. 74.
- ⁷² Там само. – Ф. Р-119. – Оп. 6. – Спр. 4. – Арк. 1.
- ⁷³ Там само. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 178. – Арк. 32.
- ⁷⁴ Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20–50-ті роки XX ст. – К., 1994. – С. 211.
- ⁷⁵ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 456. – Арк. 132.
- ⁷⁶ Інтерв'ю з Омеляном Нестайком, 27 квітня 2002 р.
- ⁷⁷ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 134. – Арк. 1, 3. Наведені дані стосуються тільки госпіталізованих хворих.
- ⁷⁸ Там само. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 200.
- ⁷⁹ Там само. – Арк. 200; Оп. 2. – Спр. 134. – Арк. 4–5, 16.
- ⁸⁰ Там само. – Оп. 3. – Спр. 581. – Арк. 209–210.
- ⁸¹ Радянський Львів... – С. 342, 335.
- ⁸² ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 196. – Арк. 117 зв.
- ⁸³ Вільна Україна (Львів). – 1944. – № 54. – 10 вересня.
- ⁸⁴ Там само. – 1945. – № 219. – 4 листопада.
- ⁸⁵ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 448. – Арк. 1–4; Спр. 456. – Арк. 121.
- ⁸⁶ Вільна Україна (Львів). – 1951. – № 32. – 8 лютого.
- ⁸⁷ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 115. – Арк. 175.
- ⁸⁸ Там само. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 522. – Арк. 113.
- ⁸⁹ Там само. – Ф. П-3. – Оп. 2. – Спр. 80. – Арк. 21.
- ⁹⁰ Там само. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 200.
- ⁹¹ Радянський Львів... – С. 258.
- ⁹² ДАЛО. – Ф. П-4. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 18.
- ⁹³ Січкаренко П. На підніжжі трамвайного вагона // Вільна Україна. – 1949. – 1 березня.
- ⁹⁴ Вільна Україна (Львів). – 1946. – № 74. – 10 квітня.
- ⁹⁵ Іваничук Р. Дороги вольні і невольні. Спогади та медитації. – Л., 1999. – С. 437.

⁹⁶ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 231. – Арк. 153.

⁹⁷ Там само. – Оп. 2. – Спр. 127. – Арк. 47.

⁹⁸ Вільна Україна (Львів). – 1945. – № 89. – 6 травня.

The character of social and cultural changes in L'viv in the 1940-th of the 20-th century is the subject of the analysis in the article. The formation of new ethnic groups is being pointed out. The influence of national changes upon the forming of Ukrainian national movement is investigated as well as upon further development of West Ukrainian region.

Т.М.Євсєєва*

**МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА СРСР НАПРИКІНЦІ ХІХ – У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ
ХХ ст. (УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ)**

У пропонованих нарисах характеризуються основні етапи формування єдиної політичної нації в Росії/СРСР спочатку на православній основі, а згодом – на немонархічних тоталітарних засадах, а також їх вплив на перебіг процесів формування та збереження української нації й державності наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ ст.

Від самодержавства до тоталітаризму

Застосування модернізаційних підходів до оцінки історичних подій вимагає насамперед комплексного дослідження суспільства, порівняння та встановлення співвідношення впливів інновацій і традицій на розвиток суспільних явищ у багатьох площинах. На сучасному етапі кожна окрема фаза єдиного процесу модернізації українського суспільства «на принципах комунізму» – політика воєнного комунізму, неп і «соціалістична» реконструкція (колективізація, індустріалізація, масовий політичний терор) – досить ґрунтовно досліджена вітчизняними фахівцями та зарубіжними колегами. Частково критичному переосмисленню також піддавалася вся система духовного життя: більшовицька українізація, радянська освіта, ідеологізація культури та мистецтва, церковно-державні стосунки. Проте системного аналізу історичного розвитку українського суспільства у даний період із погляду пізнавального інструментарію модернізації у вітчизняній історіографії не здійснено, зокрема, тому, що досі недостатню увагу приділяли комплексному дослідженню в контексті історії України одного з найважливіших і найцікавіших суспільних феноменів, що супроводжують процеси модернізації, – формування націй та виникнення націоналізму в тих чи інших його проявах. Тому із загального історичного контексту випадала низка важливих суспільних явищ, тенденцій, суттєво зміщувалися акценти при визначенні причинно-наслідкових зв'язків, зрештою, в історичній свідомості українців продовжує панувати відчуття штучного «конструювання тяглості з уривчастого й фрагментарного»¹. Недооцінка того факту, що індустріальне суспільство визначило шляхи побудови суспільних взаємин на універсальному політичному принципі націоналізму (тут і далі курсив – Т.Є.) – етнічні, культурні кордони мають збігатися з політичними, тобто державними – унеможливила встановлення спорідненості та комплексне дослідження причинно-наслідкових зв'язків між політичними системами самодержавства Російської імперії і тоталітаризму в СРСР, а також

* Євсєєва Тетяна Миколаївна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу історії України 20–30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАНУ.